

ภูมิปัญญาชาวบ้านด้านนิเวศน์เกี่ยวกับความยั่งยืนของสวนชา ในป่าดิบเขาในภาคเหนือของประเทศไทย

INDIGENOUS ECOLOGICAL KNOWLEDGE ABOUT THE SUSTAINABILITY OF TEA GARDEN IN THE HILL EVERGREEN FOREST OF NORTHERN THAILAND

พรชัย ปรีชาปัญญา¹

Pornchai Preechapanya

ABSTRACT

The studies on indigenous ecological knowledge about the sustainability of tea garden in the hill evergreen forest of Northern Thailand found that these knowledges were transferred by the Khmer and T'in who are Austroasiatic hilltribes which have lived on the Northern Thailand and Laos. Miang plantations have grown on the headwatershed on the North. The most of these area has been 1A watershed classification. The present landused has consisted of 4 component, namely residence, home garden. Miang garden and forest area for water supplied and timber. Miang gardeners have maintained forest trees for shading and fertilizer supplied. They have grown Miang seedlings near forest trees, so the seedlings have been got moisture by forest trees. They also have protected them from stepping on of cow. The Miang gardens normally are forest line protecting. The Miang gardener like to use *Schima wallichii*, *Lithocarpus sp.* and *Glochidion sphaegynum* for firewood.

บทคัดย่อ

การศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้านด้านนิเวศน์เกี่ยวกับความยั่งยืนของสวนชาในป่าดิบเขาในภาคเหนือประเทศไทยพบว่าการปลูกชาหรือเมี่ยง (ในภาษาพื้นเมือง) ในป่าดิบเขาได้รับการถ่ายทอดมาจากชนเผ่าขมุและจีน โดยมีการปลูกบนภูเขาสูงในแหล่งต้นน้ำลำธารในภาคเหนือ ซึ่งในปัจจุบันเป็นพื้นที่ลุ่มน้ำชั้นที่ 1A เป็นส่วนใหญ่ การใช้ประโยชน์ที่ดินประกอบด้วย 4 ส่วน คือ ที่อยู่อาศัย, สวนหลังบ้าน, สวนเมี่ยง และป่าต้นน้ำ-ป่าไม้ใช้สอย โดยพบว่าภูมิปัญญาชาวบ้านด้านนิเวศน์ในการจัดการสวนเมี่ยงกับต้นไม้ใหญ่เพื่อเป็นร่มเงาแก่ต้นเมี่ยง และให้ปุ๋ย การปลูกต้นเมี่ยงใกล้ต้นไม้ใหญ่เพื่อให้ได้รับความชุ่มชื้น และป้องกันการเหยียบย่ำของวัว การป้องกันไฟป่าโดยการถางวัชพืชในฤดูแล้ง และเป็นแนวกันไฟไปในตัว การใช้ไม้พืชนิยมใช้ไม้ทะโล้ ก่อ และ มันปลา

¹ ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ อันเนื่องมาจากพระราชดำริ อำเภอค้อยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่

คำนำ

พื้นที่ต้นน้ำลำธารในภาคเหนือตอนบนของประเทศไทยประกอบด้วยพื้นที่ที่มีภูมิประเทศเป็นภูเขาสูงชันสลับซับซ้อน มีเทือกเขาใหญ่น้อยเป็นจำนวนมาก เช่น เทือกเขาแดนลาว เทือกเขาผีปันน้ำ เทือกเขาขุนตาล เทือกเขาดนงชัย และเทือกเขาเพชรบูรณ์ มีฝนตกชุกเกือบตลอดทั้งปี มีประมาณ 2,000 มม.ต่อปี (เกษม และคณะ, 2524) ให้ผลผลิตน้ำที่เป็นประโยชน์ต่อกิจกรรมของประชาชนในภาคเหนือ ภาคกลาง และภาคตะวันออก เฉียงเหนือประมาณ 1,000,000 ลูกบาศก์เมตรต่อปี ต่อตารางกิโลเมตร โดยเป็นน้ำในฤดูฝนประมาณ 70 เปอร์เซ็นต์ และฤดูแล้งประมาณ 30 เปอร์เซ็นต์ (เกษม และคณะ, 2524) ซึ่งเป็นปริมาณที่เพียงพอต่อการดำรงชีวิตของประชาชนที่ตั้งถิ่นฐานในสามภาค แต่ในปัจจุบันทรัพยากรป่าไม้ในภูมิภาคนี้ได้ถูกทำลายโดยการทำไร่เลื่อนลอยเป็นจำนวนมาก ก่อให้เกิดภาวะน้ำท่วมโดยฉับพลันหรือช่วงฤดูแล้งที่ยาวนานขึ้นกว่าที่เคยเป็น ที่ราบลุ่มสองฟากฝั่งแม่น้ำซึ่งเป็นแหล่งทำการเกษตรที่กว้างใหญ่ ประกอบด้วยชุมชนใหญ่น้อยจำนวนมาก ได้รับความเสียหายจากอุทกภัยพิบัติหลายรูปแบบเป็นประจำ ถึงอย่างไรก็ตามพื้นที่บนแหล่งต้นน้ำในภาคเหนือยังมีประชาชนคนไทยบางส่วนที่ประกอบอาชีพแบบ “วนเกษตร” ที่ดั้งเดิมมาช้านานโดยการปลูกชา (เมี่ยงในภาษาพื้นเมืองภาคเหนือ) ในป่าดิบเขา ซึ่งได้ผลดีทั้งในด้านเศรษฐกิจและนิเวศวิทยาไปพร้อมกัน ทั้งในด้านการควบคุมไฟป่ามิให้เกิดขึ้นในป่าต้นน้ำดังจะพบว่าพื้นที่ป่าไม้ที่มีสวนชามักไม่เกิดไฟไหม้ ทั้งนี้เพราะชาวสวนเมี่ยงช่วยป้องกันไฟป่ามิให้ไหม้สวนเมี่ยงของตนเอง ซึ่งเปรียบเสมือนแนวป้องกันไฟไปในตัว ทั้งในด้านการใช้ป่าโดยวิธีหมุนเวียนที่ไม่ก่อให้เกิดไร่เลื่อนลอย และการอนุรักษ์ทรัพยากรอื่น เช่น ดิน น้ำ และสภาพแวดล้อม แต่ถึงอย่างไรก็ตามการ

ปลูกเมี่ยงในป่าธรรมชาติทำลายทรัพยากรป่าไม้โดยการตัดไม้มาทำพื้นผิงบึงเมี่ยงเป็นจำนวนมาก การศึกษาภูมิปัญญาชาวสวนเมี่ยงด้านนิเวศน์เกี่ยวกับความยั่งยืนของสวนเมี่ยงในป่าดิบเขาในภาคเหนือ มีวัตถุประสงค์ประการแรกเพื่อศึกษาภูมิปัญญาทางสวนในการจัดการสวนให้ยั่งยืน โดยเน้นภูมิปัญญาด้านนิเวศวิทยา ประการที่สองเพื่อศึกษาช่องว่างของภูมิปัญญาชาวบ้านกับความรู้การปลูกชาทางด้านวิทยาศาสตร์ปัจจุบัน เพื่อหาทางปรับปรุงภูมิปัญญาชาวบ้านให้เหมาะสมและนำไปใช้ประโยชน์ต่อไป และประการสุดท้ายเพื่อเสนอภูมิปัญญาที่อยู่ในรูปแบบที่สามารถทดสอบ เก็บรักษาและนำกลับมาใช้ได้ใหม่บ้านอื่นต่อไป

ลักษณะทั่วไป

การปลูกเมี่ยงและการบริโภคเป็นวัฒนธรรมดั้งเดิมของชนเผ่าออสโตรเอเชียติก (Austroasiatic) ซึ่งประกอบด้วยขมุ (Khmer) และจีน (T'in) ซึ่งอาศัยอยู่ทางตอนเหนือของไทยและลาว (Frank le Bar, 1967) จากการศึกษาเผ่าพันธุ์ของชาวสวนเมี่ยงที่บ้านแม่ดอนหลวง ตำบลเทพเสด็จ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ พบว่าส่วนใหญ่แล้วสืบเชื้อสายมาจากขมุ ซึ่งอพยพมาจากประเทศลาวผ่านมาทางอำเภอเชียงแสนมานานกว่า 150 ปี โดยลูกหลานที่อยู่ในปัจจุบันเป็นคนในรุ่นที่ 3-4 ซึ่งเป็นเชื้อสายที่ผสมกับคนไทยที่อพยพจากอำเภอดอยสะเก็ดที่ขึ้นไปอยู่ภายหลัง ซึ่งอาจเป็นได้ที่คนไทยรับวัฒนธรรมการปลูกและบริโภคเมี่ยงจากชนเผ่าทั้งสอง เพราะว่าคนไทยที่บริโภคเมี่ยงมีเพียงคนในภาคเหนือเท่านั้น ส่วนคนไทยภาคอื่น ๆ ไม่บริโภคเมี่ยง ในปัจจุบันพบว่าชาวไทยที่อาศัยในรัฐฉานของพม่าและชาวลาวภาคเหนือก็บริโภคเมี่ยงเช่นกัน ส่วนชาวไทยที่อาศัยอยู่ในรัฐยูนนานของจีนยังไม่พบหลักฐานว่าบริโภคหรือไม่

ต้นเมี่ยงที่ปลูกบนภูเขามิซึอิวทศาสตร์ *Camelis sisnesis* มีลักษณะทั่วไปคือสูงประมาณ 5 เมตร มีใบใหญ่เป็นมัน แต่จากการสำรวจป่าบริเวณเทือกเขาผีปันน้ำ พบว่า ต้นเมี่ยงมีความสูงถึง 20 เมตร มีเส้นผ่าศูนย์กลางที่ระดับอก ประมาณ 30 ซม. คาดว่ามีอายุประมาณ 200–300 ปี หากเปรียบเทียบอายุการตั้งถิ่นฐานของหมู่บ้านดอนหลวง ซึ่งตั้งถิ่นฐานบริเวณนี้เพียง 150 ปี จึงทำให้คาดว่าเดิมที่ต้นเมี่ยงเกิดขึ้นมาเองในธรรมชาติ มิใช่ถูกปลูกขึ้นเมื่อมีการตั้งถิ่นฐานจึงไปตัดต้นเมี่ยงให้ต่ำเพื่อเก็บใบเมี่ยง และจึงนำต้นเมี่ยงมาปลูกภายหลัง ซึ่งอาจเป็นไปได้ที่ต้นเมี่ยงมีถิ่นกำเนิดในภูเขาสูงในภาคเหนือของประเทศไทย และชาวสวนเมี่ยงอพยพจากถิ่นเดิมของตนเองเพื่อมาทำสวนเมี่ยง มิใช่ นำต้นกล้าจากที่อื่นเพื่อปลูกบนภูเขา

สวนเมี่ยงส่วนใหญ่อยู่ในต้นน้ำชั้นที่ 1 ในระดับความสูงประมาณ 1,000–1,200 เมตร จากระดับน้ำทะเลซึ่งมีป่าธรรมชาติเป็นป่าดิบเขา โดย

อยู่บนบริเวณแหล่งต้นน้ำของเทือกเขาผีปันน้ำเป็นส่วนใหญ่ เช่น ที่อำเภอแม่แตง เชียงดาว พัวเวียงคอยสะเกิด และสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ อำเภอเวียงเหนือและกิ่งอำเภอแม่ปาน จังหวัดลำปาง และอำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย ดังตัวอย่างของตารางที่ 1 ซึ่งแสดงให้เห็นการปลูกเมี่ยงของตำบลป่าเมี่ยง และตำบลเทพเสด็จ อำเภอดอยสะเก็ด ซึ่งตั้งอยู่บนพื้นที่ต้นน้ำ 1A ของต้นน้ำแม่กวัง บริเวณเทือกเขาผีปันน้ำ

จากตารางที่ 1 จะเห็นว่าพื้นที่ปลูกเมี่ยงทั้งหมดอยู่ในเขตลุ่มน้ำ 1A ซึ่งจากการสัมภาษณ์ รศ.ดร. นิพนธ์ ดังธรรม ภาควิชาอนุรักษวิทยา คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ทราบว่าภาพถ่ายทางอากาศเมื่อปี พ.ศ. 2515 แปรสภาพสวนเมี่ยงเป็นป่าธรรมชาติ เพราะว่ามีป่าไม้ปกคลุมอยู่ ดังนั้นเมื่อนำมาจัดชั้นคุณภาพลุ่มน้ำพื้นที่ดังกล่าวจึงจัดเป็นชั้น 1A การที่สวนเมี่ยงอยู่ในชั้น 1A อาจทำให้ศักยภาพในการให้น้ำลดลง เพราะได้รับการรบกวน

ตารางที่ 1 การปลูกเมี่ยงบริเวณตำบลป่าเมี่ยงและเทพเสด็จ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ 2535

ชื่อหมู่บ้าน	หมู่ที่	จำนวนเกษตรกร (ครอบครัว)	พื้นที่ปลูกเมี่ยง (ไร่)	พื้นที่อยู่ในลุ่มน้ำชั้นที่
ด.ป่าเมี่ยง				
บ.ปางอัน	1	38	311	1A
บ.ห้วยหม้อ	2	18	47	1A
ด.เทพเสด็จ				
บ.ปางบง	1	56	584	1A
บ.น้ำโค้ง	2	72	498	1A
บ.ป่าปาน	3	66	560	1A
บ.แม่ดอนหลวง	4	138	430	1A
บ.พงษ์ทอง	5	51	350	1A
บ.บ้านดง	6	68	453	1A
บ.ปางไฮ	7	103	420	1A

จากการตัดไม้ฟันเพื่องัดเมียง และการเหยียบย่ำในการเก็บใบเมียง แต่ระดับของการกระทบกระเทือนยังไม่ได้รับการศึกษาวิจัย

ลักษณะองค์ประกอบ

จากการศึกษาโครงสร้างและองค์ประกอบของสวนเมียงที่บ้านปางก่าแพงหิน ตำบลเทพเสด็จ พบว่า การใช้ที่ดินของหมู่บ้านที่ปลูกเมียงประกอบด้วยองค์ประกอบ 4 ส่วน คือ ส่วนที่ 1 ที่อยู่อาศัย ซึ่งชาวสวนนิยมตั้งถิ่นฐานบริเวณที่ราบหุบเขาแคบ ๆ ดั้งกันเป็นกลุ่มตามลำน้ำซึ่งมีลักษณะคล้ายการตั้งถิ่นฐานโดยทั่วไปของสังคมของคนไทย โดยทั่วไปมีวัดและโรงเรียนด้วย ส่วนที่ 2 สวนหลังบ้านอยู่บนพื้นที่ลาดชันหลังบ้าน องค์ประกอบของพืชในสวนหลังบ้าน ประกอบด้วยชนิดของพืชตามวัตถุประสงค์การใช้ประโยชน์คือ ต้นเมียง ไม้ผล พืชอาหารอื่น พืชสมุนไพร และบางส่วนประกอบด้วยไม้ฟัน ส่วนที่ 3 สวนเมียงอยู่บริเวณพื้นที่ลาดชันสูงชันถัดจากสวนหลังบ้านประกอบด้วยต้นเมียง ไม้ฟัน และไม้ใช้สอย (ตารางที่ 2) และส่วนที่ 4 บริเวณป่าต้นน้ำลำธาร และป่าใช้สอย ในปัจจุบันเนื่องจากไม่มีลูกจ้างมารับจ้างทำงานในสวนเมียง เพราะลูกจ้างที่เคยเป็นลูกจ้างในสวนเมียงไปทำงานในภาคอุตสาหกรรมและก่อสร้างในจังหวัดเชียงใหม่เป็นส่วนใหญ่ ประกอบกับชาวสวนเมียงบางคนก็อพยพไปทำงานเช่นกันจึงทำให้ขาดแคลนแรงงานในการเก็บใบเมียงและนึ่งเมียง การตัดไม้ฟันจึงลดลงเป็นเงาตามตัว ทำให้ป่าต้นน้ำและป่าใช้สอยขยับตัวลงในสวนเมียงมากขึ้น ซึ่งค่อยกลายสภาพเป็นป่าธรรมชาติเร็วขึ้น ประกอบกับในพื้นที่เป็นป่าที่โปร่งในระบวนเขตรด ดังนั้นการคืนสู่สภาพป่าไม่จึงเป็นไปได้รวดเร็วยิ่งขึ้น เพราะมีการไปรบกวนไม้ และการงอกของต้นไม้ในพื้นที่ แต่อัตราการรวดเร็วของการทดแทนทาง

ธรรมชาติและพื้นที่กลายเป็นป่าธรรมชาติยังไม่ได้รับการศึกษาวิจัย

ภูมิปัญญา

การศึกษาภูมิปัญญาชาวสวนเมียงด้านนิเวศน์เกี่ยวกับความยั่งยืนของสวนในป่าดิบเขาในภาคเหนือประเทศไทย พบว่า

1. การจัดการสวนเมียง

จากการศึกษาพบว่า เกษตรกรเก็บต้นไม้ใหญ่ไว้ในสวนเมียงเพื่อเป็นร่มเงาแก่ต้นเมียง ถึงอย่างไรก็ตามชาวสวนตัดต้นไม้ ออกบ้างเพื่อมิให้ร่มเงาต้นไม้มีมากเกินไปที่ตัดออกใช้ทำไม้ฟัน และไม้ใช้สอย โดยเฉพาะไม้สร้างบ้าน ในขณะที่เดียวกันเกษตรกรก็มีความเข้าใจว่าต้นไม้ใหญ่ให้ปุ๋ยแก่ต้นเมียงในรูปของปุ๋ยใบไม้ โดยที่ไม่มีการใส่ปุ๋ยวิทยาศาสตร์หรือปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมักให้กับต้นเมียง นอกจากนี้ยังพบว่าในสวนเมียงไม่ค่อยมีแมลงศัตรูพืชหรือโรคพืช ดังนั้นจึงมิได้ใส่หรือพ่นสารเคมีให้กับต้นเมียง ซึ่งเป็นผลดีต่อสภาพแวดล้อมโดยเฉพาะอย่างยิ่งพื้นที่ดังกล่าวเป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร ต้นไม้ที่นิยมเก็บไว้ในสวนเมียงส่วนใหญ่ใบไม้ใหญ่มากนัย และมีการร่วงหล่นของใบไม้อยู่เสมอ หลังจากตัดต้นไม้ไปแล้วเกษตรกรปล่อยให้หน่อแตกขึ้นมาใหม่ เพื่อเป็นต้นไม้ต้นใหม่ต่อไป

ในปัจจุบันเนื่องจากการขาดแคลนแรงงานในสวนเมียง เกษตรกรจึงจำเป็นต้องลดขนาดของพื้นที่ในการเก็บสวนเมียงบางส่วนทิ้งไปอย่างฉาว โดยเฉพาะพื้นที่ที่อยู่ห่างไกลจากที่พักหรือในที่สูงชันที่เก็บยาก คงไว้แต่พื้นที่ใกล้บ้านซึ่งสะดวกต่อการเก็บใบเมียงและตัดไม้ฟันบางส่วนทิ้งชั่วคราวแล้วหมุนเวียนมาเก็บในปีถัดไป ซึ่งทำให้ผลผลิตใบเมียงมากขึ้นเนื่องจากได้รับการพักตัว ในปัจจุบันครอบครัวหนึ่ง ๆ ซึ่งมีขนาดครอบครัวประมาณ 3–4 คนเก็บใบเมียงได้ปีละ 2 ไร่เท่านั้น หากการเปลี่ยนแปลง

ตารางที่ 2 ชนิดของพืชในพื้นที่ปลูกเมืองบริเวน บ้านปางกำแพงหิน ตำบลเทพเสด็จ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่

ชนิดของพืช	การใช้ประโยชน์
สวนหลังบ้าน	
ไม้ผล	
1. ขนุน	อาหาร ไม้ก่อสร้าง
2. กาแฟอาราบิก้า	ขายผลผลิต
3. ส้มโอ	อาหาร
4. ลิ้นจี่	อาหาร ขายผลผลิต
5. มะม่วง	อาหาร ขายผลผลิต ไม้ก่อสร้าง ฟืน
6. ฝรั่ง	อาหาร ฟืน
7. มะขาม	อาหาร ไม้ก่อสร้าง ฟืน
8. ลำไย	อาหาร ฟืน
9. ท้อ	อาหาร ขายผลผลิต
10. มะนาว	อาหาร
11. สับปะรด	อาหาร
12. บัว	อาหาร ขายผลผลิต
13. มะละกอ	อาหาร
พืชอาหาร	
14. ดอกลิ้นจี่	อาหาร
15. ผักหูก	อาหาร
16. ผักแปะ	อาหาร
17. ปรอด	อาหาร
18. กะล่ำหูก	อาหาร
19. ชะอม	อาหาร
20. มะเขือพวง	อาหาร
21. มะเขือเทศ	อาหาร
22. มะพลด	อาหาร
23. มันสำปะหลัง	อาหาร
24. กุ้ง	อาหาร
25. มะเขือ	อาหาร
ไม้ป่า	
26. หมักจ้อง	ไม้ฟืน สร้างบ้าน

ตารางที่ 2 (ต่อ)

ชนิดของพืช	การใช้ประโยชน์
27. หมี่เหลือง	ไม้พุ่ม สร้างบ้าน
28. หมี่ใบเล็ก	ไม้พุ่ม สร้างบ้าน
29. หั่ว	ไม้พุ่ม สร้างบ้าน
30. ต้าง	ไม้พุ่ม
31. จ้าขวา	ไม้พุ่ม
32. จ้าแดง	ไม้พุ่ม
สวนเมี่ยง	
ไม้ป่า	
33. มะมัน	ไม้พุ่ม
34. ทะโล้	ไม้พุ่ม
35. รักกรอก	ไม้พุ่ม
36. รักแดง	ไม้พุ่ม
37. แถหางค่าง	ไม้พุ่ม
38. จุมบี	ไม้พุ่ม
39. ก่อหน้า	ไม้พุ่ม
40. ก้าว	อาหาร ไม้พุ่ม
41. ก้างขมอด	ไม้พุ่ม พืชบำรุงดิน
42. ช้าง	ไม้พุ่ม
43. มะเคือยาง	ไม้พุ่ม
44. มะเคือเกลือก	ไม้พุ่ม
45. มะเคือขน	ไม้พุ่ม
46. มันปลา	ไม้พุ่ม
47. เลี่ยน	ไม้พุ่ม ไม้ก่อสร้าง
48. ก้างแดง	ไม้พุ่ม
49. มอน	ไม้พุ่ม
50. ตีนเป็ด	ไม้พุ่ม
51. ช่อ	ไม้พุ่ม ไม้ก่อสร้าง
52. หมี่ใบใหญ่	ไม้พุ่ม
53. ก่อแดง	ไม้พุ่ม
54. ก่อหมาก	ไม้พุ่ม
55. ก่อแป้น	ไม้พุ่ม ไม้ก่อสร้าง

ตารางที่ 2 (ต่อ)

ชนิดของพืช	การใช้ประโยชน์
56. ตองลาด	ไม้พุ่ม
57. ก่อเหล็ก	ไม้พุ่ม
58. ยางเหลือง	ไม้พุ่ม
59. กำลังเสือโคร่ง	ไม้พุ่ม สมุนไพร

ดังกล่าวยังคงดำเนินต่อไป ในอนาคตจะเป็นผลดีต่อการฟื้นตัวของต้นไม้ในพื้นที่ป่าไม้

2. การปลูกเมี่ยง

เกษตรกรนิยมปลูกเมี่ยงใกล้ต้นไม้ใหญ่ โดยให้เหตุผลว่าวัชพืชในสวนเมี่ยงจะไม่เหยียบย่ำทำอันตรายคันเมี่ยงในขณะที่ยังเล็กอยู่ ขณะเดียวกันก็ได้รับความชุ่มชื้นจากต้นไม้ไม้พุ่มร่วมกัน เมื่อต้นเมี่ยงโตขึ้นก็ตัดต้นไม้ออก ในปัจจุบันเกษตรกรเลิกเลี้ยงวัว แต่ก็ยังปลูกคันเมี่ยงใกล้ต้นไม้ใหญ่เช่นเคย หากพบว่ามียางงอกขึ้นมาจากต้นไม้จะใช้ไม้ปักหมายที่เอาไว้ ทั้งนี้เพราะต้องการเป็นที่หมายป้องกันการถางวัชพืชไปโดน ซึ่งเป็นเหตุผลที่ทำให้การปลูกเมี่ยงมีระยะปลูกที่ไม่แน่นอน ต่างจากการปลูกชาในประเทศอื่น

3. การป้องกันไฟป่า

เกษตรกรต้องถางวัชพืชในฤดูแล้งและทำแนวกันไฟสำหรับสวนเมี่ยงของตนเองอยู่เสมอ เพื่อป้องกันไฟป่าในฤดูแล้ง ทำให้สวนเมี่ยงเปรียบเสมือนแนวกันไฟไปในตัว ลดความรุนแรงของไฟป่าที่จะเกิดขึ้น ถึงอย่างไรก็ตามเกษตรกรมิได้ป้องกันไฟในป่าต้นน้ำ โดยให้เหตุผลว่าป้องกันยากเนื่องจากมีอาณาเขตติดต่อกับหมู่บ้านอื่น และมีพื้นที่กว้าง ขาดต่อการป้องกันและทำแนวกันไฟ ถึงอย่างไรก็ตามเกษตรกรก็ทราบว่าหากมีไฟไหม้ป่าต้นน้ำจะทำให้หน้าไร่ลดลง หากมีการสร้างความเข้าใจและ

สนใจจากส่วนราชการในการให้ความสำคัญกับสวนเมี่ยง เชื่อว่าในอนาคตเกษตรกรจะหันมาให้ความสำคัญกับป่าต้นน้ำของหมู่บ้าน ประกอบกับปัจจุบันมีการสร้างเขื่อนผลิตไฟฟ้าขนาดเล็กสำหรับหมู่บ้าน โดยจัดตั้งสหกรณ์ผู้ใช้ไฟฟ้าขึ้น มีการบริหารสหกรณ์ โดยถูกต้องตามกฎหมาย อาจเป็นอีกหนทางหนึ่งทำให้เกษตรกรเห็นความสำคัญของป่าต้นน้ำ หากมีการพัฒนาส่งเสริมอุดมการณ์สหกรณ์เพิ่มขึ้น เชื่อว่าคงทำให้ความร่วมมือมากขึ้น เพราะว่าหากมีน้ำน้อย โอกาสที่จะได้ใช้ไฟฟ้าจะน้อยเป็นเงาตามตัว ดังนั้นการสร้างความร่วมมือถึงความสัมพันธ์ของทรัพยากรป่าไม้ น้ำ และไฟฟ้า เป็นจุดที่สำคัญที่ควรคำนึงเป็นอย่างยิ่ง

4. การใช้ไม้พุ่ม

จากการศึกษาของ Castillo (1990) ที่บ้านกัวกัวย อำเภอมะเดียง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่าเกษตรกรชอบใช้ไม้ก่อเคือย ไม้ทะโล้ และก่อแดง เป็นไม้พุ่ม แต่จากการศึกษาที่บ้านปางกำแพงหิน พบว่าเกษตรกรชอบไม้ก่อแป้น มันปลา และไม้ทะโล้ เป็นไม้พุ่ม โดยให้เหตุผลว่าตัดและผ่าง่าย และให้พลังงานความร้อนมากกว่าไม้อื่น แต่อย่างไรก็ตามพบว่า เกษตรกรจำเป็นต้องใช้ไม้ทุกชนิดมาทำพิน เพราะไม้ที่นิยมใช้ขาดแคลน

จำนวนของไม้พุ่มที่ใช้ประมาณครอบครัพละ 2,000 ท่อนต่อปี (ไม้ขนาดยาว 2 เมตร เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 0.15 เมตร) ในปัจจุบันพบว่ามีการ

ปรับปรุงคุณภาพของแตงโมเมือง โดยใช้ตะแกรงได้
ท้องเตา พบว่าลดการใช้ไม้ได้ประมาณ 75–80%
โดยครอบคร้วละ 1,000 ท่อนต่อปี (ไม้ขนาดยาว 1
เมตร เส้นผ่าศูนย์กลางเท่าเดิม) ราคาซื้อขายไม้พื้น
ในขนาด 1 เมตร ราคาท่อนละ 2–3 บาท (หากไม่
มีในสวนของตนเอง) ในบางครอบคร้วไม่มีแรงงาน
ตัดไม้พื้นได้หันไปใช้แก๊สสูงคัมแทนการใช้ไม้พื้น
พบว่าลดค่าใช้จ่ายลง ในอนาคตเชื่อว่าอาจมีการนำ
แก๊สสูงคัมมาใช้ทดแทนมากขึ้น

5. การเลี้ยงวัว

เนื่องจากในอดีตเกษตรกรมีความจำเป็นใน
การเลี้ยงวัว เพราะจะต้องใช้วัวเป็นพาหนะขนส่ง
ใบเมี่ยงไปขายในตลาด แต่ในปัจจุบันเนื่องจากเส้น
ทางคมนาคมดี รถยนต์จึงเข้ามาทดแทนวัว ความ
จำเป็นในการเลี้ยงวัวจึงลดลง ประกอบกับการปลูก
พืชเศรษฐกิจมากขึ้น เช่น มะม่วง กาแฟ และถั่วแขก
ดังนั้น จึงทำให้ต้องเลิกเลี้ยงวัว มีฉะนั้นวัวจะเข้าไป
เหยียบย่ำทำความเสียหายให้กับต้นไม้เหล่านั้น

แต่ถึงอย่างไรก็ตาม เกษตรกรในอดีตมีความ
เข้าใจว่าวัวมีส่วนช่วยกำจัดวัชพืชและมูลวัวเป็น
ปุ๋ยของพืช ซึ่งช่วยลดค่าใช้จ่ายในการกำจัดวัชพืช
และซื้อปุ๋ย ในขณะที่เดียวกันวัวก็เป็นรายได้ช่องทาง
หนึ่ง แต่ในปัจจุบันค่ากำจัดวัชพืชสูงและการปลูกพืช
เศรษฐกิจไม่ประสบความสำเร็จ ได้แก่ กาแฟขาย
ผลผลิตไม่ได้ มะม่วงไม่อาจจะเจริญเติบโตได้ดีใน
สภาพวังงา และถั่วแขกมีปัญหาโรคและแมลง ดังนั้น
เกษตรกรจึงคิดจะหันกลับมาเลี้ยงวัวอีกครั้ง แต่
เนื่องจากเกษตรกรเลิกอาชีพนี้ไปนานแล้ว จึงขาด
ความรู้ในการเลี้ยงวัว และขาดแคลนเงินทุนในการ
ซื้อวัวมาเลี้ยง จากเหตุผลดังกล่าวเป็นข้อมูลพื้นฐาน
ที่ดีในการส่งเสริมให้เกษตรกรเลิกกิจกรรมเดิมแล้ว
หันไปทำกิจกรรมใหม่ ซึ่งอาจส่งผลเสียต่อบริ
ระบบการเพาะปลูก และเศรษฐกิจโดยรวมของ
เกษตรกรก็ได้

6. การเลี้ยงผึ้ง

จากการสำรวจที่บ้านปางกำแพงหิน พบว่า
เกษตรกรบางส่วนมีความรู้ในการเลี้ยงผึ้ง โดยผึ้งที่
เลี้ยงเป็นผึ้งโพรง โดยการทำโพรงจากไม้หรือसान
ไม้ไผ่ แล้วนำไปปล่อยผึ้งในเดือนมกราคม ผึ้งเข้าอยู่
และผลิตน้ำหวาน โดยเก็บน้ำหวานจากดอกก่อ กาแฟ
สาบเสือและพืชอื่น ๆ ในป่า สำหรับดอกเมี่ยงนั้นผึ้ง
ดูดน้ำหวานบ้างแต่ไม่ค่อยมาก เพราะเมี่ยงไม่ค่อย
มีดอกเนื่องจากใบถูกเก็บทำให้ดอกออกน้อย ในปี
หนึ่งจะผลิตน้ำหวานได้รังละ 1 ขวด

7. การเพาะเห็ดหอม

ในบางหมู่บ้านเพาะเห็ดหอม โดยตัดไม้จาก
ต้นก่อเป็นมาเพาะเห็ด ในระยะแรกไม่ถูกตัดโดย
ล้มต้นลง แต่การล้มต้นไม้ทำให้เนื้อไม้และเปลือกไม้
เสียหาย จึงหันมาป็นต้นไม้ขึ้นไปตัดกิ่งไม้ ทำให้การ
เพาะเห็ดประสบความสำเร็จ การเพาะเห็ดหอมแสดง
ให้เห็นว่าเกษตรกรพัฒนาความรู้ของตนเองจากประ
สพการณ์ โดยความรู้พื้นฐานได้จากโครงการหลวง
โดยสถาบันวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

8. การปลูกพืชเศรษฐกิจ

การปลูกพืชเศรษฐกิจมีขึ้นภายหลัง โดยการ
ส่งเสริมของหน่วยงานและบริษัทเอกชนพืชที่ส่งเสริม
ได้แก่ กาแฟอราบิก้า มะม่วง ถั่วแขก และพืช
เศรษฐกิจอื่น ๆ สิ่งที่ติดตามมา คือ ต้องใช้ปุ๋ยเคมี
และสารเคมีอื่นเพื่อกำจัดศัตรูพืช ในปัจจุบันไม่ค่อย
ประสบความสำเร็จในกลุ่มผู้ปลูกเมี่ยงเท่าไร ถ้าหาก
ประสบความสำเร็จคาดว่าจะระบบนี้จะทำลายระบบนิ
เวศน์มากกว่าการปลูกเมี่ยง เพราะว่าพืชเหล่านี้ต้อง
การแสงแดด ดังนั้นต้องตัดต้นไม้ เพื่อเปิดแสงอย่าง
ถาวร ในขณะที่ระบบปัจจุบันตัดแบบหมุนเวียนพืช
เศรษฐกิจต้องใช้สารเคมีเพื่อเพิ่มผลผลิตจะส่งผล
กระทบต่อระบบนิเวศน์

สรุป

การศึกษานโยบายชาวบ้านด้านนิเวศน์เกี่ยวกับความยั่งยืนของสวนชาในป่าดิบเขาในภาคเหนือประเทศไทยพบว่า การปลูกชาหรือเมี่ยง (ในภาษาพื้นเมือง) ในป่าดิบ เขาได้รับการถ่ายทอดมาจากชนเผ่าขมุและถิ่น ซึ่งขึ้นอยู่บนภูเขาสูงในแหล่งต้นน้ำลำธารในภาคเหนือ ในปัจจุบันเป็นพื้นที่ลุ่มน้ำชั้นที่ 1A เป็นส่วนใหญ่ โครงสร้างของสวนเมี่ยงในปัจจุบันประกอบด้วยองค์ประกอบ 4 ส่วน คือ ที่อยู่อาศัย สวนหลังบ้าน สวนเมี่ยง และป่าต้นน้ำป่าไม้ใช้สอย โดยพบว่าภูมิปัญญาชาวด้านนิเวศน์ในการจัดการสวนเมี่ยงกับต้นไม้ใหญ่เพื่อเป็นร่มเงา ต้นเมี่ยงและให้ปุ๋ย การปลูกต้นเมี่ยงจะปลูกใกล้ต้นไม้ใหญ่เพื่อให้ได้รับความชุ่มชื้น และป้องกันการเหยียบย่ำของวัว การป้องกันไฟป่า โดยการถางวัชพืชในฤดูแล้งและเป็นแนวกันไฟไปในตัว การใช้ไม้พินนิคมใช้ไม้ทะโล้ ก่อ และมันปลา โดยใช้ปีละ 1,000 ท่อนต่อปี (ไม้ขนาดยาว 1 เมตร เส้นผ่าศูนย์กลาง 0.15 เมตร) ปัจจุบันบางหมู่บ้านเลิกเลี้ยงวัวในสวนเมี่ยงหันมาปลูกพืชเศรษฐกิจแทน แต่บางหมู่บ้านยังเลี้ยงวัวอยู่แบบเดิม ซึ่งได้รับผลตอบแทนในการใช้กำจัดวัชพืชและเป็นรายได้ เกษตรกร

บางคนเลี้ยงผึ้งโพรง เพาะเห็ดหอม และปลูกพืชเศรษฐกิจเสริม

ข้อเสนอแนะ

1. การส่งเสริมให้เกษตรกรสวนเมี่ยงหันไปประกอบปลูกพืชอื่น ต้องมีการศึกษาผลกระทบที่เกิดขึ้นก่อน เพื่อลดผลกระทบที่เกิดขึ้น
2. ควรศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสวนเมี่ยงกับป่าต้นน้ำ
3. ควรศึกษาผลกระทบจากการลดลงของประชากรและแรงงานต่อการฟื้นตัวของป่า

เอกสารอ้างอิง

- เกษม จันทร่แก้ว, นิพนธ์ ดังธรรม, สามัคคี บุญชะวัฒน์ และวิชา นิยม. 2534. การวิจัยเกี่ยวกับการจัดการลุ่มน้ำบนภูเขา. สรุปรายงาน 15 ปี ภาควิชาอนุรักษ์วิทยา คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- Castillo, D. 1990. Analysis on the Sustainability of a Forest-Tea Production System : a Case Study in Ban Kui Tuai, Tambon Pa Pae, Amphoe Mae Taeng, Chiang Mai Province.